

Roser Ros i Vilanova

Tantàgora Serveis Culturals / Fundació Art & Paraula

1. *Por de llop*

Les rondalles formen part del patrimoni oral acceptat com una constitució pels membres del grup humà que se'n serveix (escoltant-les oralment o a través de la lectura o visionat).¹ Aquestes peces narratives procedents de la tradició oral ens acompanyen davant la complexa i delicada feina de viure. Som nosaltres mateixos, les comunitats humanes, els qui hem tingut la necessitat de configurar un sistema verbal i simbòlic, intel·ligent i estructurat de passatge de la infància a l'edat adulta. Per això cada rondalla, o cada cicle de rondalles són rebudes de manera preferent a determinades edats, interès que ve dictat per les necessitats dels diferents desenvolupaments cognitius. Les millors eines de què disposen les rondalles per fer-se un lloc en l'existència dels humans (responsables únics d'haver-les creat i recreat) són una enorme capacitat per deixar-se recordar (en guardem memòria a través de d'imatges verbals o visuals, maneres de dir i estructures repetitives) i una extraordinària habilitat per declinar-se en múltiples variants (segons el context, la intenció de l'emissor, la capacitat de l'oient o lector, etc.). Certament, un bon currículum!

Tots els qui estimem les rondalles (escoltades, explicades, llegides, dibuixades, cinematografiades, versionades) sabem l'especial predilecció i la necessitat sentida durant la infància de conèixer uns contes que, tot i haver estat ordits molt de temps enrere, ens permetien (i ho segueixen fent) canalitzar les pors i dipositar-les damunt l'esquena d'un llop ferotge, el comportament del qual s'assembla molt al de Cronos. Aquest tità cruel, creat per la mitologia grega, fill de Gea i Urà, disposat a cruspí-se tots els fills que va tenir amb Rea no va, però, aconseguir eliminar el més petit, Zeus (o Júpiter, com l'anomenaven els romans), que el va trair amb la mateixa astúcia que ell havia ordit contra el seu pare, Urà. Semblantment li passa al llop de les rondalles: malda per cruspí-se cabridets, o porquets o nenes o pastorets, però no sempre ho aconsegueix.

La por passada pels petits oients o lectors (de textos o d'imatges) no tan petits a redós d'aquests rondalles de registre ordinari, ben allunyat d'altres narracions de caràcter meravellós (cosa que exclou la presència de follets, fades, objectes màgics i altres invents), queda compensada en descobrir que, feliçment, personatges menuts (tant com nosaltres enfront de les amenaces que ens envolten) aconsegueixen escapolar-se de les urpes del salvatge amb una astúcia que, qui ho havia de dir!, els emparenta amb Zeus/Júpiter. Podem estar tranquils: el llop es comporta fidel al rol

¹ Vull fer constar el meu agraïment a Dolors Llopart per la lectura crítica que s'ha prestat a fer d'aquest treball.

simbòlic que li ha estat atorgat (almenys per bona part de la civilització occidental): ell és la personificació del sadisme, la viva imatge de la por, l'adversari sanguinari, i busca l'enfrontament amb uns éssers més petits que ell, però més astuts. Vet aquí un bon tema: un animal salvatge n'ataca un altre de casolà que resulta ser bastant més astut que ell. Per als receptors de la rondalla la moralitat és evident: l'astúcia i la murrieria són armes potents per vèncer l'adversari. Una cosa de la qual ja ens en va fer esment la Bíblia en l'enfrontament de David contra Goliat.

2. *El llop canvia de pell*

Però, ai las!, un dia vam saber de l'existència d'un cicle de rondalles, també de registre ordinari (un total de 9 tipus declinades en 35 versions als Països Catalans procedents de fonts orals) on el llop deixa d'aparèixer com a sàdic i sanguinari i ja no campa tot sol, sinó que apareix formant tàndem amb un animal astut amb qui s'alia transitòriament a l'espera que, complementaris com són, aconseguiran sobreviure els flagells de la fam.

Es tracta d'un parell de mamífers que, pel que es veu, feia la viu-viu per aquests verals des de temps molt reculats procedent de les exòtiques (en aquella època) terres del Sud i gaudia de tan bona salut que ja havia esdevingut arquetípic entre nosaltres formant el cicle de contes de quan la guineu i el llop anaven pel món. Curiosa estranya parella, com hi ha món!, ja que tot fa suposar que aquests dos mamífers propis de les nostres terres no són sinó la disfressa que amaga un altre parell d'animals poc o gens coneguts aquí: el xacal i la hiena. A més, les característiques que adornen la guineu i el llop formen un nucli narratiu que M. L. Ténèze va titllar de «parell semàntic oposat», un aspecte que tractaré més endavant.

La guineu i el llop són els *alter ego* de dos altres animals, protagonistes de la major part de les narracions del llibre *Calila e Dimna* (una cadena de relats procedent Pèrsia i l'Índia, nascuda aproximadament l'any 300 dC), que suposadament van donar a conèixer orientalistes europeus al segle XIX, a la recerca d'indícis d'una més que probable cultura indoeuropea comuna. La funció primigènia d'aquests contes era caricaturitzar els vicis dels humans, atribuint-los als animals, una pràctica molt habitual en els escrits originats a l'Orient Mitjà i també de l'Edat Mitjana (recordem, per exemple, els bestiaris). Aquestes peces simples i relativament breus de caire entre burlesc i crític es diferencien de les rondalles meravelloses, farcides d'herois i heroïnes mereixedors de la intervenció d'éssers o objectes fantàstics que els ajudaran a superar els obstacles més variats.

És plausible suposar que, a més de la difusió que els erudits del segle XX van proporcionar a aquests relats en el seu vessant escrit, també hi va contribuir profusament un nombre ingent d'individus, marxants i viatgers de tota mena que al llarg d'intensos intercanvis mercantils i culturals entre les seves terres i l'Europa Meridional varen saber captivar els habitants d'aquests terres (des d'un dels tocoms de les quals escric) amb narracions que varen comptar amb una (més que probable) bona recepció, qui

sap si deguda al fet que els oferia materials verbals per practicar la crítica i la burla tan necessàries, també, aquí. Com que cap dels dos protagonistes animals no era conegut entre la fauna autòctona d'aquesta part d'Europa, perillava la bona comprensió d'aquestes narracions vingudes de tan lluny. Per tant, al cap del temps s'hi van anar introduint canvis que afectaven fonamentalment els protagonistes, no pas la funció d'aquestes unitats narratives simples a les quals donaven vida: així, la parella original formada per la hiena i el xacal, es va posar una disfressa i va passar a ser la parella que nosaltres coneixem: la guineu i el llop. De fet, els quatre protagonistes són animals mamífers carnívors i tenen un aspecte força semblant. Amb aquest canvi, les seves aventures van experimentar una enorme difusió. Només calia mantenir la funció canviant els subjectes.

Hiena	<i>mamífer de la família dels hiènids; té el coll llarg i gruixut, cap gros, potes proveïdes de quatre dits amb urpes no retràctils, de pèl aspre i gris, amb ratlles o taques fosques, nocturn, que s'alimenta de carronya.</i>
Xacal	<i>mamífer carnívor de la família dels cànids; és més petit que el llop i té costums solitaris, es nodreix d'altres mamífers, d'ocells i de fruita, de carronya i de deixalles.</i>
Guineu	<i>mamífer carnívor de la família dels cànids, d'uns 60 centímetres de llarg, musell estret, orelles dretes, peus curts, cua llarga i grossa i pelatge rogenc.</i>
Llop	<i>mamífer carnívor de la família dels cànids, de pèl gris fosc, orelles erectes, cua llarga i peluda, molt voraç, que emet un udol característic</i>

Taula 1. Definicions segons el DIEC

Ara bé, a les rondalles, filles privilegiades de la ficció, s'hi han sedimentat un munt de significats i símbols ordits fil a fil per les comunitats que se'n serveixen, que cap foraster podria vulnerar a pic i pala, a risc de perdre-hi bous i esquelles. Aquests relats ens fan saber que la guineu, un animal físicament dèbil que usa l'astúcia per aconseguir menjar (només cal donar veu als qui pateixen els seus atacs als galliners, que no ensenya mai la cara i es fa fonedissa tot d'una) es mereix l'apel·latiu d'animal casolà perquè, en aquestes rondalletes, ocupa el rol oposat al del salvatge babau amb qui s'alia per conveniència. Altres relats presenten la guineu enfrontant-se a altres salvatges babaus, com per exemple *El lleó i la guineu*.² Tanmateix, la guineu passarà a ocupar la plaça del salvatge babau quan, en altres ocasions, s'aparelli amb algú més astut i de naturalesa casolana, tal com succeeix a l'ATU 15 on, segons la versió de Jordi des Racó, **té les de perdre** en aparellar-se amb l'erició que la guanya per golejada.

¿I com és que el llop, aquest mamífer carnívor reconegut (gràcies a tota mena de tractats animalístics, documents orals, escrits, visuals i, sobretot, experiències viscu-

2 Al CD *Animalades* editat pe Tantàgora (2010) n'hi ha una versió explicada i també escrita, ambdues de Roser Ros.

des) per la seva voracitat a l'hora de cruspir-se tot allò viu que se li posa al davant es mereix l'apel·latiu de babau? Penso que sota l'animal que cueja dins d'aquestes rondalles no hi ha un llop de bon de veres, sinó la disfressa que es van veure obligats a posar-se el xacal o la hiena (l'animal varia segons la versió consultada) del Calila e Dimna per desembarcar amb èxit a les noves contrades. Però el llop se les va haver d'heure amb l'os, el protagonista absolut d'una cadena de relats molt potents de l'Europa Septentrional. Aquest carnívor, membre de la família dels úrsids, plantígrad, de pelatge abundant, cua molt curta, molt temut pels humans per la seva força desmesurada i el llop es van trobar cara a cara sabedors que només un dels dos podria ocupar el rol del salvatge; el litigi es va decantar, a l'Europa Septentrional, a favor de l'os, tal com es pot veure a la contarella procedent d'Ucraïna *El ratolí i l'os* (Schitzer 1985: 61-62). Per contra, a l'Europa Meridional seria el llop qui passaria a ocupar la plaça del salvatge i babau, com passa a l'ATU 2B *El llop pesca amb el cistell* i l'ATU 5 *El llop mossega la cua de la guineu*, (per contra, a la veïna França se n'han recollit versions amb l'os com a animal salvatge i babau). Tot i que hi ha rondalles en les que os i llop compareixen el rol de salvatge i babau. En conec una, *El reietó i l'os* (apareix a la col·lecció de llibrets *Contes d'ahir i d'avui* núm. 4 amb Valeri Serra Boldú d'adaptador de les rondalles de Grimm de l'editorial Mentor de Barcelona, sense datar) en la que l'os i el llop i, per postres, la guineu, són vençuts pels reietons i els seus ajudants, mosquits i vespes, que s'alien per donar una lliçó als tres salvatges que tracten els animals petits sense miraments, fent avinent que ser superior en força no està renyit en ser babau.

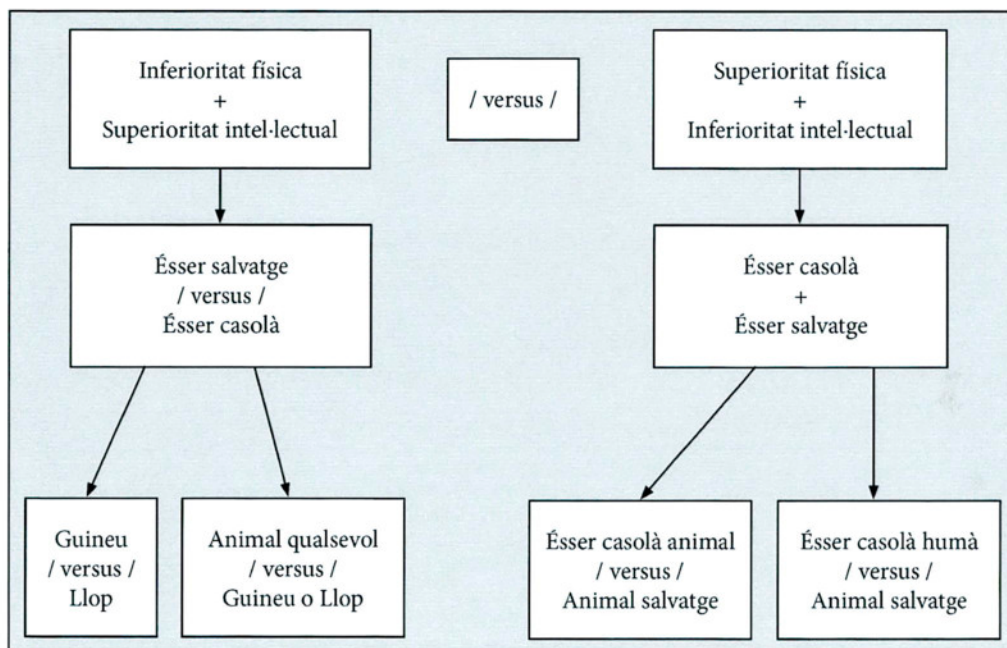
El tàndem salvatge babau *versus* casolà astut formen un corpus constituït per l'anomenat parell semàntic oposat (enganyat i l'enganyador) on cap dels components del tàndem traurà partit de l'experiència per evitar nous casos.

Casolà	Viu al costat de l'home. Es cria a casa.
Astut	Hàbil, enginyós. Aconsegueix qualsevol fi. Actua enganyosament, artificiosament.
Salvatge	Viu en un estat de natura, no domesticat. Creix sense la cura de l'ésser humà, no cultivat. Inhabitat, inculte. Incivilitzat, que viu fora de les societats civilitzades. Esquerp, rude, intractable.
Babau	No té cap malícia. No es malfia de res. Tot ho troba bé. Es deixa portar dòcilment per altri.

Taula 2. Definicions segons el DIEC

3. El principi d'oposició semàntica binària

Devem al meticulós estudi sobre les rondalles d'animals de M. L. Ténèze (2002: 67) la idea que ser salvatge babau, així com casolà astut no són facultats immutables ni pròpies d'un animal o família d'animals en concret. Ben al contrari, el rol de cada animal del parell oposat ve determinat per la sintaxi del llenguatge simbòlic, o sigui per la relació existent entre els dos protagonistes.

Taula 3. Aparellament per conveniència

Comparem, a tall d'exemple, dues rondalles:

Tipus 15: *La guineu i el llop i la gerreta de mel*

El salvatge babau i el casolà astut compren una gerreta de mel amb la idea de compartir-la més endavant. Mentrestant porten un camp a mitges, però la feina recau sempre damunt el babau; mentre l'astut fa tripijocs per cruspir-se la mel. El babau no s'adona de res. Quan decideixen encetar la gerreta, no queda ni rastre de la mel i, per postres, l'astut fa creure al babau que se l'ha cruspida ell!

Tipus 6: *La guineu deixa escapar el gall*³

La guineu entra al galliner per cruspir-se el gall i quan les gallines i les dones s'esvaloten, el gall recomana a la guineu que cridi que és seu; la guineu obre la boca i el gall s'escapa.⁴ Comare guilla es vol menjar el gall que aprofita per

³ Segons la versió de Pau Bertran i Bros compilada a Toses.

⁴ Segons la versió de Joan Amades compilada el 1950 al Vendrell; Amades, però, reconeix una font bibliogràfica procedent de Bertran i Bros.

escapolir-se quan la guineu parla amb uns pastors a instàncies de l'animal perseguit.

4. *L'estranya parella formada pel salvatge babau versus casolà astut a casa nostra*
L'estranya parella formada pel salvatge babau *versus* el casolà astut forma un ramat de 9 rondalles tipus segons el RondCat, cadascuna declinada en diverses versions:

<i>Rondalla tipus</i>	<i>Títol</i>	<i>Nombre de versions</i>	<i>Nom compiladors</i>
T. 1	<i>La guineu i el llop fan el mort</i>	3	• Antoni M. Alcover (Jordi des Racó) • Joan Amades • Pau Bertran i Bros
T. 2B	<i>El llop pesca amb el cistell</i>	4	• Joan Amades • Pau Bertran i Bros • Francesc Martínez
T. 4	<i>La guineu cavalca sobre el llop</i>	4	• Joan Amades • Pau Bertran i Bros • Valeri Serra Boldú
T. 5	<i>El llop mossega la cua de la guineu</i>	2	• Joan Amades • Joan Amades
T. 6	<i>La guineu deixa escapar el gall</i>	2	• Joan Amades • Pau Bertran i Bros
T. 9B	<i>El repartiment de la collita</i>	5	• Joan Amades • Joan Amades • Joan Amades • Pau Bertran i Bros • Pau Bertran i Bros
T. 15	<i>La guineu i el llop i la gerreta de mel</i>	6	• Antoni M. Alcover (Jordi des Racó) • Joan Amades • Pau Bertran i Bros • Pau Bertran i Bros • Isidor Macabich • Enric Valor
T. 32	<i>La guineu surt del pou gràcies al llop</i>	4	• Joan Amades • Pau Bertran i Bros • Valeri Serra Boldú • Valeri Serra Boldú
T. 34	<i>El llop pren la lluna per un formatge</i>	5	• Antoni M. Alcover (Jordi des Racó) • Joan Amades • Joan Amades • Valeri Serra Boldú • Valeri Serra Boldú

Taula 4. Rondalles tipus segons RondCat

Tot amb tot, la parella protagonista de les rondalles d'aquest cicle no és sempre la mateixa; tampoc els animals ocupen sempre el mateix lloc en la sintaxi de la parella d'oposats. Les que varien són:

<i>Rondalla tipus</i>	<i>Casolà astut</i>	<i>Salvatge babau</i>
T. 1	titina	geneta
T. 6	gall	guineu
T. 9B	cotoliu	guineu
T. 15	eriçó	guineu
T. 34	ovella	llop

Taula 5. Parelles protagonistes

O sigui, d'un total de 35 rondalles, 6 es distancien del nucli llop *versus* guineu, però totes es regeixen per l'emparellament d'un salvatge babau i un casolà astut. Sigui quina sigui la rondalla escollida o el parell d'animals aliats, el final és sempre el mateix: «més val molta que força» que és el que Isidor Macabich fa dir a la rabosa que acaba d'enganyar el llop a la seva versió de la rondalla T. 2B titulada genèricament *El llop pesca amb el cistell*.⁵

Demostració palpable d'allò dit per Ténèze: en aquestes rondalles: l'astúcia no és pas un tret intrínsec de l'ADN de ningú en concret, sinó que depèn de la sintaxi del llenguatge simbòlic sorgit de la relació dins de la parella protagonista. Per tant, també el gall, l'eriçó (o qualsevol altre animal racional o irracional) podria exercir de babau si se les hagués d'heure amb un contrincant casolà (generalment de talla més petita) i, com a tal, més astut que ell.

A casa nostra, sense anar més lluny, tenim relats protagonitzats per parelles més enllà del món pròpiament animal irracional, originades, certament, del bíblic enfrontament de David contra Goliat. Ara, bé, hi ha una estranya parella formada, com pertoca, per un salvatge babau i un casolà astut (corresponent a la rondalla T. 9B) que comparteixen el conreu d'un camp i acorden repartir-se la collita amb un resultat a favor del casolà astut. Es tracta de la parella formada per Sant Pere *versus* el dimoni, vist com a casolà però murri el primer, considerat salvatge per la seva maldat però babau, el segon. Amb aquests ingredients, la rondalla està servida: Sant Pere és el murri enganyador, mentre que el dimoni és el babau enganyat.⁶ I ara que esmento el dimoni, diré només de passada, que aquest personatge apareix en moltes rondalles fent parella amb individus (representants del gènere animal, però racional) que són

⁵ La síntesi de l'argument és la següent: un salvatge babau i un domèstic astut es troben per anar a pescar plegats. El casolà però astut enganya el salvatge però babau fent-li creure que pesca amb el cistell, però en realitat el pes de les pedres qui l'hi posa impedeix al salvatge d'escapar-se.

⁶ Al llibre *La cua del dimoni* de Teresa Duran (1992) n'hi ha una versió.

capaços de deixar-lo amb un pam de nas gràcies a la seva murrieria,⁷ una qualitat abundantament present en els relats propis de les ribes de la Mediterrània. Tanmateix, si bé el dimoni no deixa mai d'aparèixer com a babau, el nostre sant més casolà i murri, de nom Pere, queda com un babau quan s'enfronta amb personatges més murris que ell, com va demostrar ser-ho aquell advocat que va aconseguir entrar al cel malgrat la ferma oposició del seu porter.⁸ Aquesta forma d'ordenació de les parts és compartida amb d'altres relats, com ara les contarelles on apareixen oposats Nostre Senyor i Sant Pere, Sant Pere (o San Antoni) i el dimoni, o el rector de Vallfogona i la seva majordona, o l'home i la dona, etc.

5. Tres «noves» estranyes parelles

Potser hi ha qui creu que els contes del cicle de la guineu i el llop està dormint el son dels justos, que és com dir que descansen al calaix dels mals endreços. Contràriament a aquesta opinió, puc dir que aquests peces són ben rebudes tant per qui les escolta com per qui les llegeix, ara sí, fixades per l'escrit. Una de les més aplaudides és la rondalla T. 15, *La guineu i el llop i la gerreta de mel* (no deu ser pas casualitat que sigui la més versionada: 5 en total; 1 recollida a Mallorca, 3 al Principat i 1 al País Valencià). L'enginy de l'animal casolà astut (guineu o eriçó, tan li fa) cercant excuses per no treballar i cruspir-se a soles l'aliment a compartir és aplaudit en qualsevol escenari i a partir de l'edat on es comença a degustar l'astúcia. Fer mofa, befa i escarni d'un altre, especialment si és salvatge de mena, és un esport agradable d'escoltar o llegir i, si es pot, de practicar.

Tanmateix, rendim-nos a l'evidència. A nous temps, noves modes. Durant el segle xx van néixer parelles que il·lustren molt bé els canvis produïts a l'hora de presentar tàndems oposats aparellats per conveniència, una prova de l'interès que segueix suscitant l'ús d'aquesta cèl·lula narrativa. Ara bé, els canals de difusió són diferents dels senders per on es van congriar les rondalles explicades de viva veu o que tenim en dipòsit a les pàgines dels llibres que n'han fixat les aventures. Ara apareixen fixades, sí, però en moviment i, fins i tot acompanyades de so i música.

Com deia, l'aliança entre el llop i la guineu va tenir una rèplica durant els anys 20 amb la parella formada per Stan Laurel i Oliver Hardy, coneguts com *El gordo y el flaco* que amb els seus gags van proporcionar molt bones estones a diverses generacions dins les sales de projecció en temps del cinema mut, i

7 A la col·lecció «El sac» de l'editorial La Galera es van publicar versions d'algunes d'aquestes rondalles on, al final del llibre, s'explica la procedència del relat.

8 Aquesta contarella es troba versionada per Roser Ros a la col·lecció «Xerrameca de xerraires» de l'editorial Onda amb el número 7, l'any 1989, sota el títol «Sant Pere i l'advocat». Segons consta a la nota final del llibre, d'aquesta contarella n'hi ha diverses versions, però totes coincideixen a penjar l'anècdota a sant Iu, patró dels advocats.

també a les cases que disposaven de projectors de cine, amenitzant així moltes trobades familiars. Passat un temps, concretament l'any 68, quan el cine mut ja havia perdut bona part del seu atractiu, va aparèixer una nova parella formada per Jack Lemmon i Walter Mathau protagonitzant la pel·lícula dirigida per Gene Saks *The Odd Couple*. A casa, nostra el film va fer el salt al teatre amb el títol de *L'estranya parella* amb Paco Morán i Joan Pera.

En l'endemig d'aquests dues produccions, per a tota mena de públics la primera (com les rondalles de la guineu i el llop) i preferentment dirigida als adults la segona, va fer furor (i encara en fa) un cicle de 161 curtmetratges de dibuixos animats creat el 1940 per William Hanna i Joseph Barbera; els filmets s'adrecen al públic infantil (però agrada a totes les franges d'edat) que exploten les rivalitats entre dos animals, el gat Tom i la rata Jerry amb un to de burla i facècia i un ritme trepidant. Un dels seus encerts és que aparella dos animals enemics aferrissats en la vida real i que, tal com demostra Ténèze en el seu estudi de les rondalles d'animals, el casolà astut (o sigui la rata) podrà ser salvatge babau, depenent de la relació existent entre ell i un possible nou protagonista que assumirà el rol de casolà astut. I també el gat passa a ser casolà astut en topar amb un salvatge babau (o sigui el gos, per exemple).

Tornem, doncs als orígens: un tàndem semàntic d'oposats (l'un, salvatge babau, l'altre, casolà astut) s'alien per conveniència. Així ho demostren tant les trifulgues del cicle de les rondalles de la guineu i el llop, les aventures dels curtmetratges de Tom i Jerry, com també les pel·lícules *El gordo y el flaco* i *The Odd Couple* i la teatral *L'estranya parella*.

Cal, però, salvar les diferències en les formes de propagació. En la difusió oral el punt de partida és un nucli narratiu bàsic que, malgrat tot, el narrador manejarà al seu gust provocant variacions segons el seu estat, les necessitats del(s) oient(s), del temps, del context, de l'objectiu sense, però, magrejar-lo, sabedor que les paraules se les emporta el vent, però que aquella versió (repetida i, qui sap, si explicada diverses vegades per part de diferents emissors) potser farà d'acompanyant al seu receptor al llarg d'alguns períodes vitals.⁹ Quan la difusió es fa a través del llibre o del cinema, mut o sonor, el lector o visionador guardarà el record d'una mateixa versió matisat per la variabilitat d'una colla de circumstàncies (com el moment i lloc de recepció i diverses situacions personals).

El plaer de conèixer els embolics d'estranyes parelles continua ben viu entre nosaltres, tot i que els tàndems apareguts més tard ja no lluiten *únicament* contra els flagells de la fam, com feien els entranyables llop i guineu (i les seves subsegüents parelles). Ara les seves lluites són més pròpies d'unes societats (suposadament) filles del benestar.

⁹ És el que J. M. Pujol anomena «comunicació artística en petit grup», un concepte que jo he fet servir al *Manual d'oralitat en set jornades i set contes* (2020).

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

DURAN, T. (1992): *La cua del dimoni*, Pirène.

RondCat. *Cercador de la rondalla catalana*, Arxiu de Folklore del Departament de Filologia Catalana de la Universitat Rovira i Virgili <<http://rondcat.arxiuefolklore.cat/>> [data de consulta: maig de 2021]

ROS, R. (2020): *Manual d'oralitat en set jornades i set contes*, Tantàgora.

SCHITZER, L. (1985): *Ce que disent les contes*, Éditions du Sorbier.

TÉNÈZE, M. L. (2002): *Le conte populaire français*, tome troisième, Paris, Éditions G.P. Maisonneuve et Larose.